

Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri

The Effects of the Crimean War on Ottoman Social Life

<https://doi.org/10.52792/tws.980002>

Candan BADEM¹

Araştırma Makalesi

¹ Doç. Dr. – Uppsala Üniversitesi Tarih Bölümü Ziyaretçi Araştırmacı

[ORCID: 0000-0002-1245-0020](https://orcid.org/0000-0002-1245-0020)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Candan BADEM

E-posta/E-mail:

candanbadem@yandex.com

Geliş tarihi/Received:

16 Ağustos 2021

Revizyon talebi/Revision

Requested:

10 Eylül 2021

Son revizyon /Last revision:

03 Ekim 2021

Kabul tarihi/Accepted:

10 Ekim 2021

Atf/Citation:

Badem, Candan. "Kırım Savaşının Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, no. 2 (2021): 137-155.

Özet

1853-56 Kırım Savaşı, Napolyon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun 19. yüzyılı ve Tanzimat dönemini ortadan ikiye ayıran önemli bir dönüm noktasıdır. 1853 yılı Ekim ayında önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, Nisan 1854'te İngiltere ve Fransa'nın ve Ocak 1855'te de Sardunya krallığının Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılımıyla tam bir Avrupa savaşına dönüşen Kırım Savaşı birçok tarihçiye göre ilk modern savaştır. Kırım Savaşı, askeri, siyasi ve teknik açılardan birçok ilke sahne olduğu gibi Osmanlı iktisadi ve toplumsal yaşamına da önemli yenilikler getirdi. Avrupalılarla artan temaslar ve 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat'la başlayan modern dönüşümlerin hızlanmasına ve günlük hayatta birçok Batılı adetin yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu yazı savaşın Osmanlı toplumsal-ekonomik yaşamındaki etkilerinden bazılarını değinecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti, Toplumsal Yaşam

Abstract

The Crimean War of 1853-56 is an important turning point that divides the long 19th century and Tanzimat period between the Napoleonic Wars and the First World War. According to many historians, the Crimean War, which started between the Ottoman Empire and Russia in October 1853, turned into a full European war with the participation of England and France in April 1854 and the Sardinian kingdom against Russia on the side of the Ottoman Empire in January 1855. It is the first modern war. The war brought important innovations to the Ottoman economic and social life, as well as the scene of many firsts in terms of military, political and technical aspects. Increased contacts with Europeans and the Rescript of Reform of 1856 led to the acceleration of modern transformations that started with the Tanzimat and the spread of many Western customs in daily life. This article will be concerned with some of the effects of the war on Ottoman socio-economic life.

Key Words: Crimean War, Ottoman Empire, Social Life

GİRİŞ

1853-56 Kırım Savaşı, Napolyon Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki uzun 19. yüzyılı ve Tanzimat dönemini ortadan ikiye ayıran önemli bir dönüm noktasıdır. 1853 yılı Ekim ayında önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, Nisan 1854'te İngiltere ve Fransa'nın ve Ocak 1855'te de Sardunya krallığının Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılımıyla tam bir Avrupa savaşına dönüşen Kırım Savaşı birçok tarihçiye göre ilk modern savaştır. İlk savaş muhabirleri, ilk telgraf ve savaş fotoğrafı, ilk zırhlı savaş gemileri, ilk dış borç vs. bu savaşın yenilikleri arasındadır. Aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlıların müttefikleri sayesinde Rusya'yı mağlup ettiği tek savaştır. 1678'den 1917'ye kadar Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan on savaştan sadece üçü Osmanlıların zaferiyle son bulmuştur. Kırım Savaşı iki Avrupalı büyük devletin, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlılarla ittifak halinde Ruslara karşı savaştığı yegâne savaştır. Rusya'nın yenilgisiyle biten savaşın sonunda imzalanan 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü Avrupa büyük güçlerinin güvencesi altına alınmış, Osmanlı Devleti o zamanki Avrupa Uyumu (*Concert de Europe*) denen Avrupa devletler sistemine dâhil edilmiştir. Böylece ilk kez Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü Avrupalı devletlerin güvencesine alınıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin payına zaferden fazla bir şey düşmediği gibi Paris Antlaşması'nın verdiği güvencelerin de dayanıksız olduğu kısa sürede ortaya çıkacaktı.¹

Savaş, askeri, siyasi ve teknik açılardan birçok ilke sahne olduğu gibi Osmanlı iktisadi ve toplumsal yaşamına da önemli yenilikler getirdi. Tanzimat'la başlayan modern dönüşümlerin hızlanmasına ve günlük hayatta birçok Batılı adetin yaygınlık kazanmasına yol açtı. Bu yazı savaşın Osmanlı toplumsal-ekonomik yaşamındaki bazı etkilerine değinecektir.

1855 VIYANA KONFERANSI VE ISLAHAT FERMANINDA GAYRİMÜSLİMLERİN EŞİTLİĞİ MESELESİ

Kırım Savaşının başından itibaren Avrupa büyük güçleri arasındaki diplomatik görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslim tebaasının hakları ve imtiyazları en önemli gündem başlıklarından biri olmuştu. Osmanlı devlet adamları müttefikleri olan Avrupalı büyük devletlerin reform taleplerini karşılamak durumundaydılar. O zamanki deyişle düvel-i muazzama Babiâli'nin gayrimüslim tebaası için siyasi haklarda Müslümanlarla eşitlik talep ediyordu. Bu süreçte 1855 yılının mart ayında Viyana'da bir uluslararası konferans düzenlendi. Konferansın gündemindeki dört madde, Eflak ve Boğdan'ın statüsü, Tuna'da seyrüsefer, Boğazlar ve Osmanlı gayrimüslimlerinin statüsünden ibaretti.

Viyana Konferansının açılışından bir hafta kadar sonra Osmanlı nazırları ve öteki devlet ricalinden oluşan 21 kişilik bir meclis-i meşveret Osmanlı delegelerine konferans için verilecek talimatları müzakere etmek üzere 24 ve 26 Mart 1855 günlerinde seraskerin evinde toplandılar.² Meclis “Saltanat-ı Seniyye'nin Rum mezhebinde bulunan tebe'ası üzerinde Rusya Devleti'nin icraya kalkışmış olduğu da'iyeye vahiye-i himayetinin bütün bütün imhası ve buna sebep veren muahedat-ı sabıkanın ve hususıyla su'-i tefsiri ba'is-i harb olan Kaynarca ahidinin ilgası ile Devlet-i Aliyye'nin

1 Kırım Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2017. Bu makale yazarın adı geçen kitabında yer alan ilgili bölümün gözden geçirilmiş versiyonudur.

2 Mehmet Yıldız, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, Güz 2002, s. 75-114. Meclisin mazbatası s. 100-108'dedir. Mazbatanın orijinali için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. H. 5875/1.

umum tebe'a-i İseviyyesi hakkında Avrupa'nın arzu ettiği ıslahatın fütüvvet-i seniyye-i hazret-i padişahiye bırakılması” olarak tanımladığı dördüncü noktaya odaklandı.³ Padişah Abdülmecit'e sunulan meclis mazbatasında İngiltere ve Fransa savaşa Babiâli'nin müttefikleri olarak katıldıklarından dolayı tebaalarına ve öteki devletlere Babiâli'nin Hıristiyan tebaasının saadet-i hali için Avrupa'nın çoktan beri arzuladığı tedbirleri almasını Babiâli'ye önermeyi de vaat ettikleri kaydedildi. Ayrıca “hasbel usul tebe'a-i İseviyye hakkında bazı mertebe cari olan muamele-i farkıyye.. Avrupa'nın gücüne gidip .. yalnız şimdi değil pek çok vakitten beri ihtarat ve tebligat vuku bulmakta olup nasılsa gah oyalandırılarak ve gahice biraz şey yapılarak vakit geçirilmiş ise de şimdi vakit başkalaşmış olduğundan” Avrupa'nın talebi tatmin edilmezse cebr ü ısrarlarına duçar olmak tehlikesi meydana gelmişti.

Mazbata Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında hayal kırıklığına uğraması Babiâli için büyük bir tehlike olurken Avrupalı devletlerin emriyle tedbirler almanın ve bunların anlaşmanın şartı haline gelmelerine müsaade etmenin de çok tehlikeli olduğunu ileri sürüyordu, çünkü o takdirde Hıristiyan tebaa Babiâli'ye değil de Avrupa'ya minnettar olurdu. Öte yandan Rusya dört noktanın ilk üçünden vazgeçmekle çok şey kaybetmiş olsa bile Hıristiyanlık davasına hizmet etmekle mücadeleden “manevi bir zafer” kazanabilirdi. Londra'daki Osmanlı elçisi Kostaki Musurus Başbakan Lord Palmerston'un şayet Babiâli Hıristiyan tebaasına bazı haklar tanırsa bunun hem müttefikler hem Babiâli için büyük bir hizmet olacağını beyan ettiğini yazmıştı. Bu yüzden nazırlar şayet “noksanları bazı mertebe ikmal” ile “işte şu şeyleri Devlet-i Aliyye tebe'ası hakkında icra buyurmuştur denilerek bir tatlıca satılır ise” Avrupa'nın tatmin olacağını düşünüyorlardı.

Hıristiyanların Müslümanlara karşı şahitliğinin mahkemelerde kabul edilmemesi meselesi de “Avrupa'nın gözünde bir dikendir” diyordu mazbata, ama şimdi dâhili ve harici itirazlar tahkik meclislerinin ihdası ile ortadan kaldırılmışlardı. Bu meclisler şimdi daha da iyileştirilecek ve yeni kanunlara dâhil edileceklerdi. Mazbata aynı zamanda devlet hizmetinde ve kara kuvvetlerinde daha fazla Hıristiyan'ın istihdam edilmesini tavsiye ediyordu. Bazı rütbelerin Hıristiyan tebaaya verilmekte olmasına rağmen onlara rütbelerine uygun şekilde hitap edilmediği kaydediliyordu. Örneğin bir Hıristiyan'a “saadetli efendim” veya “izzetli beyefendi” demek ehl-i İslam nazarında çirkin görünür diye düşünülüyorsa o zaman tüm tebaanın hoşuna gidecek genel unvanlar ve hitap şekilleri bulunabilirdi. Ayrıca prensip olarak Hıristiyan tebaanın ulâ rütbesine kadar yükselebileceğinin Avrupa'ya ilan edilebileceği tavsiye ediliyordu, ancak bunu ülke içinde ilan etmeye gerek yoktu. Hıristiyan tebaanın zaten sefaretlerde istihdam edildiklerini göstermek lazımdı. Askerlik hizmeti meselesine gelince bu sadece Avrupalıların veya Hıristiyan tebaanın tatmini ile ilgili bir mesele değildi, aksine devlet için önemli bir husustu, çünkü Müslümanlar tek başlarına savaşın yükünü çekiyorlardı ve bu yüzden Hıristiyanların nüfusu artarken onların azalmaktaydı. Hâlihazırda Hıristiyan tebaa donanmada istihdam edilmekteydi ve onları orduda da istihdam etmek için bir yol bulmak gerekiyordu. Hıristiyan tebaanın orduya alınacaklarını ve albay rütbesine kadar yükselebileceklerini Avrupa'ya ilan etmek akıllıca olurdu.

Mazbata Hıristiyan tebaa için kiliselerin onarılması ve inşa edilmesi serbestisinden de bahsediyordu. Hıristiyan tebaa dini ayinler için bir yerleri olmadığından dolayı bazen dağlardaki mağaraları kullandıkları cihetle onlara bazı yeni kiliseler inşa etme izninin verilmesinin münasip olduğu düşünülüyordu. Nihayet gayrimüslim tebaanın Babiâli'ye verdiği kelle vergisinin (*izyfe*)

3 Yıldız, age, s. 100.

Hıristiyanlara bir hakaret olduğu düşünülüyordu ve Avrupa'nın bu husustaki ısrarından kaçınmak şimdi olanaksızdı. Bu yüzden ileriye dönük bir yol bulmak gerekiyordu. Cizye doğrudan almak yerine millet bazında toplanmıştı ve bu Babiâli'ye biraz vakit kazandırmıştı, ama Avrupa'nın istediği cizye lafzını ortadan kaldırmaktı. Cizyenin Hıristiyanlardan alınmasının şeriatın dayattığı bir gereklilik olmasına rağmen 250 milyonluk Hıristiyan milletlere karşı çıkmak büyük bir tehlikeydi. Bu noktada şeyhülislamın meseleyi incelemesi için toplantı ertelendi.

26 Mart'ta meclis tekrar toplandı. Bu müddet zarfında şeyhülislam İslam hukukunda bir çözüm aramıştı. Tek örnek Halife Ömer'in Hıristiyan Arap kabilesi Beni Tağlib ile yaptığı anlaşmaydı. Beni Tağlib kabul edilemez buldukları için cizye denmezse iki misli vergi vermeye hazır olduklarını ifade etmişti. Ömer başkaları ne derse desin bunun cizye olduğunu söyleyerek kabul etmişti. Fetva için başka bir imkân İslam hukukundaki bir tür mücbir sebebe bağlamaktı. Fakat böyle bir fetva Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını dosta düşmana ilan edecekti. Bu yüzden böyle bir fetva vermektense cizyeyi iane-i askeriyye adı altında toplamak ehven-i şerdi. İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Stratford de Redcliffe “şayet Babiâli Avrupa'nın talep ettiğini şimdi yapmazsa kesinlikle birçok kötü şeye ve büyük tehlikelere maruz kalacaktır” demişti. Hatta “Babiâli bu şeyleri antlaşma zoruyla yapacaktır” demişti. Viyana'daki Osmanlı elçisi de Lord John Russell'in “şayet Babiâli Hıristiyanların lehine olarak tavsiye edilenleri önceden yapsaydı o zaman ‘bunlar zaten yapıldılar’ deyip bu konferansta bu konuları geçiştirmek mümkün olurdu” dediğini rapor etmişti.⁴ İngiltere temsilcisinin böylesine sözleri Osmanlıların o kadar çok korktukları şeylerin başlangıcı olarak görünüyordu. Viyana elçisi aynı zamanda diplomatların bir gün Osmanlı elçisi olmadan toplandıklarını ve bunu şikâyet ettiği zaman toplantının Avrupa'nın genel meseleleriyle ilgili olduğunu söyleyerek onun endişelerini geçiştirdiklerini rapor etmişti. Elçi, Avrupalı diplomatların Babiâli'nin Hıristiyan tebaasının içinde bulunduğu şartlar hakkında kendi aralarında bir anlaşma imzalamış olmalarının mümkün olduğunu ve bunu belki sonradan açıklayacaklarını da bildirmişti. Bütün bunları dikkate alan Babiâli, cizyenin adını iane-i askeriyye olarak değiştirerek bu gaileyi “savuşturmak” üzere oybirliğiyle karar aldı. Şayet bundan habersiz bazı ulema itiraz ederse onlara durum hakkında gizli kalmak şartıyla bilgi verilecekti.⁵

Osmanlı bürokrasisi ne zaman şeriat ile Avrupa'nın baskısı arasında sıkışsa pragmatik bir çıkış yolunu seçiyordu. Tanzimat ricali dışarıda Avrupa büyük devletleri ile içeride geleneksel devlet bürokrasisi arasında sıkışıp kalmıştı. Zamanın gereklerini uygulamada pragmatik çözümler getirirken İslami meşruiyet ve referansları yitirmemeye çalışıyordu. Ancak fermanların dili ile uygulama çoğu zaman birbirine uymuyordu. Tanzimatçı bürokrasi şeriatın açıkça tanımladığı hükümleri değiştirmeye cesaret edemese de gerektiği zamanlarda bizzat kendi eliyle hile-i şeriyeye başvurmaktan kaçınmıyordu. Osmanlı bürokrasisinin pragmatizmini resmi belgelerde kullanılan “oyalamak” ve “savuşturmak” fiilleri en iyi biçimde ifade etmektedir. Böylece cizye iane-i askeriyye veya bedel-i askeriyye olarak bilinmeye başladı. Askerlik hizmetinin o zamanki uzun süresini ve zengin Müslümanların da bedel ödeyerek veya yerine birini göndererek askerlik yapmamayı tercih ettiklerini dikkate alırsak gayrimüslimlerin de genelde (en fakirleri hariç) askerlik yapmak yerine vergi ödemeyi tercih edeceklerini tahmin edebiliriz.

⁴ Badem, age, s. 323.

⁵ Yıldız, age, (2002), s. 108.

Gayrimüslimlerin orduya alınması meselesi Kırım Savaşı'ndan çok sonra da ciddi bir problem olmaya devam etti. Gayrimüslimlerin orduya alınmasına karşı çıkan Ahmet Cevdet Paşa bu problemi çözmek için 1860'ların başlarında kurulmuş olan bir komisyonun üyesiydi. Paşaya göre, şayet gayrimüslimler orduya kabul edilirse her taburda imam olduğu gibi papaz da olması lazım gelecekti. Bir papaz olsa beis yoktu fakat gayrimüslimler Ortodoks, Katolik, Ermeni, Yakubi, Protestan, Melkit, Maruni, Süryani, Keldani gibi birbirinden hazzetmeyen kısımlara ayrılmıştı. Hatta aynı mezhepten Ortodoks Bulgarlar bile Ortodoks Rum papazları kabul etmeyeceklerdi. Yahudilere gelince onlar da kendi hahamlarını isteyeceklerdi. Böylece bir taburda birçok ruhban ihtiyacı olacaktır. Ayrıca Müslümanların ve gayrimüslimlerin farklı oruçları olduğu için böyle karma bir birliği yönetmek zor olacaktır. Nihayet Cevdet Paşa kendince en önemli meseleye değinir. Osmanlı kumandanları askerlerini teşvik için “ya gaza ya şehadet, haydi din-i mübin uğruna çocuklar” ifadesini kullanırdı. Karma bir taburun binbaşısı askeri gayrete getirmek için ne diyecekti? Avrupa'da “gayret-i diniyye” yerine “gayret-i vataniyye” gelmişti. “Amma bizde vatan denilirse askerin köylerindeki meydanlar hatırlarına gelir”di. Bu da dini motivasyonun yerini alamazdı. Ayrıca Müslüman askerler bütün zorluklara katlanırken gayrimüslimler bunu yapmazlardı. Bundan dolayı şayet gayrimüslim askerler maaşlarını veya istihkaklarını almadıkları için şikâyetçi olurlarsa devlet Avrupa'nın müdahalesine maruz kalırdı.⁶

Babıalı bazı iyileştirmeler yaparak Hıristiyan tebaa ile ilgili meseleleri böylece “savuşturmaya” çalışırken İngiliz hükümetinin ıslahatlar için baskısını artırdığını görüyoruz. Viyana Konferansı sırasında Lord Clarendon 24 Nisan 1855'te Viyana'daki İngiliz elçisi Westmoreland kontuna bir kopyasını da Âli Paşa'ya vermesi talimatıyla bir yazı gönderdi. Bu yazıda çok önemli talepler vardı ve bunlar gayrimüslimlerin askerlik hizmeti ve Hıristiyanların şahitliğinin kabulü gibi meselelerle sınırlı değillerdi. Lord Clarendon Hıristiyanların şahitliğinin ağır ceza mahkemelerinde kabul edilmesine rağmen hâkimlerin hâlâ “münhasıran” Müslümanlar olduklarını, yegâne karma mahkeme heyetlerinin ticaret mahkemeleri olduğunu ileri sürüyordu. O, Hıristiyanların şahitliğinin hâlâ medeni hukuk davalarında kabul edilmediğini ve Hıristiyanlara yapılan soygun gibi medeni hukuka müteallik suçların cinayetten daha sık işlendikleri için medeni hukuk davalarında Hıristiyanların şahitliğinin kabul edilmemesinin “ciddi ve her gün hissedilen keder verici bir şey” olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden hem ağır ceza hem medeni hukuk davalarında eşit sayıda Müslüman ve gayrimüslim hâkim bulunması gerektiğini yazıyordu. Clarendon ayrıyeten taşradaki bütün yerel yetkililerin Müslüman olduklarını ve bunun “Hıristiyanlara yapılan ve göz yumulan sonsuz baskı ve haksızlığa” yol açtığını yazıyordu. Bu yüzden her valinin maiyetinde uygun bir rütbeye sahip bir Hıristiyan memur bulunması ve bu memurun zarar gören Hıristiyanlar namına İstanbul'a başvurmak hakkının olması gerektiği sonucuna varıyordu.⁷

Clarendon sonra “Hıristiyanların askeri ve sivil görevlerde her rütbeye yükselmelerine müsaade edilmesi ve terfilerinin mesleklerinde yüksek mevkilere gelmelerini engelleyen kaideye istisna teşkil etmemesi gerektiğini” ileri sürüyordu. Sonra İngiliz dışişleri bakanı imparatorluğun genelinde Müslüman ve gayrimüslim çocuklar için karma ilkokullar tesis ederek bir okul ıslahatı yapılmasını öneriyordu. Nihayet bakan hükümetinin Sultan'ın “aydınlanmış görüşlerinden ve

6 Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (ed.) Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1980), s. 113-115.

7 BOA, HR. SYS. 1030/4, lef 65.

hayırhah niyetlerinden” emin olduğunu ifade ederek bürokratları “onun [Sultan’ın] ruhundan şevk almadıkları” için suçluyordu.

Bu tarihlerde Osmanlı Kazak alayının kumandanı Sadık Paşa’ya Babiâli tarafından Hıristiyanların askerlik hizmetine alınmasının imkânı hususunda bir araştırma yapması emredilmişti. Sadık Paşa’nın sadrazama sunduğu raporda Hıristiyan gönüllülerin orduya alınabileceği yerler sayılıyordu. Paşa, süvarilerin Tırnova, Niş, Yeni Pazar ve Saraybosna’dan ve piyadelerin Mostar, İşkodra, Yanya ve Selânik’ten askere alınabileceklerini yazıyordu.⁸ Sadık Paşa hatıratında Sultan’ın projenin Avrupalı büyük devletlerin temsilcileriyle görüşülmesini arzu ettiğini yazmıştır.⁹ Fakat Sadık Paşa’ya göre onlar bu fikri beğenmediler. Hatta Lord Stratford de Redcliffe ona buna müsaade edilmemesi gerektiğini söyledi, çünkü birkaç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Hıristiyan tebaasının iyi eğitilmiş ve savaşıma muktedir tam bir ordusu olurdu.¹⁰ Osmanlı Slavları arasında askerlik ruhunun doğmasından korkan Avusturya aynı görüşteydi. Böylece Sadık Paşa’ya göre Babiâli her taraftan muhalefetle karşılaştı ve sonunda Batılı devletler onun bu ıslahatı yapmasına izin vermediler.

Gayrimüslim tebaayı askere almak kararı 1855 yılının Mayıs ayında *Takvim-i Vekayi*’de ilan edildi. Cizye kaldırılmıştı ve şimdi bütün erkek tebaa da orduda görev yapacaktı. Orduda görev yapamayanlar buna karşılık iane-i askeriye vereceklerdi.¹¹ Ancak bu kararı uygulamaya koymak kolay olmadı. Rumeli’nin gayrimüslim yörelerinden asker almak teşebbüsleri halkın dağlara ve komşu ülkelere kaçmalarına yol açtı.¹² Trabzon vilayetinde Vali Hafız Paşa 1855 yılının yazında Erzurum’a yardım için Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden asker topladı. Fakat kaza müdürleri hem Müslümanların hem gayrimüslimlerin zulüm görmesine yol açarak bu kararı suistimal ettiler. İane-i askeriye olarak aynı zamanda pek çok para topladılar ve çoğunu zimmetlerine geçirdiler. Babiâli bu olayları tahkik etmesi için Kabuli Efendi’yi gönderdi.¹³ Trabzon’dan geri dönünce Kabuli Efendi layihasını Meclis-i Vala’ya sundu. Meclis-i Vala’nın mazbatasını valinin askere alma işini o havalinin “Tanzimat-ı Hayriye’nin usul-i madelet-şümülüne idhalinden evvel fukarayı istedikleri gibi cebr ü tazyike almış olan ademlerin ellerine” bıraktığını beyan ediyordu.¹⁴

Cizyenin iane-i askeriyeye dönüştürülmesi ve gayrimüslimlerin askerlik hizmeti meseleleri 1855 yılının Kasım ayında Meclis-i Âli-i Tanzimat’ta da görüşüldü. (Bu sefer 26 Mart 1855 tarihli mazbatasının aksine “gayrimüslim tebaa” ifadesi kullanıldı). Ardından toplanan bir meclis-i mahsusa mezkûr meclisin kararını görüştü.¹⁵ Meclis-i mahsusa ianenin miktarını 50 altın lira (5.000 kuruş) olarak belirledi. Bu sırada hariciye nazırı Fuat Paşa, şeyhülislam Arif Efendi ve Batılı sefirlerin bazılarının dâhil olduğu bir komisyon yeni bir formül hazırlamak üzere teşkil edilmişti.¹⁶ O tarihte Âli Paşa sadrazam ve Fuat Paşa hariciye nazırıydı. Reşit Paşa görevden alınmıştı ve nüfuzunun hâlâ

8 Mehmet Sadık Paşa’dan Sadrazama, 19 Nisan 1855. BOA. HR. TO. 420/5, lef 2.

9 “Zametki i vospominaniya Mihaila Çaykovskago (Sadık-paşı)”, *Russkaya Starina* XXXV/12, St. Petersburg, Aralık 1904, s. 573.

10 Lord Stratford’dan aktaran Yevgeniy V. Tarle, *Kırım Savaşı*, c. 1, (Moskova: İzografus & Eksmo, 2003), s. 62.

11 Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, (İstanbul: Simurg, 2000), s. 57-59.

12 Yıldız, *1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003, s. 170.

13 Gülsoy, age, s. 56.

14 Meclis-i Vala mazbatasını, 10 Ekim 1855. BOA. İ. MMS. 6/213 lef 1.

15 BOA. İ. MMS. 132/5650, 16 Kasım 1855.

16 Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, ed. Cavid Baysun, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 67.

oldukça büyük olmasına rağmen herhangi bir makamda değildi. 18 Şubat 1856'daki Islahat Fermanı bu komisyonun eseri idi.

1839 yılındaki Gülhane Hatt-ı Hümayunu padişahın keyfiliklerine karşı tebaanın can ve mal güvenliği yolunda önemli bir adım olmakla beraber Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşitliğini açıkça belirlememişti. 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı ise gayrimüslimleri açıkça eşit olarak ilan etti. Halk arasında bu “şimdi gâvurlara gâvur demeyeceğiz” diye anlaşıldı.¹⁷ Aslında Osmanlı hükümetinin “gâvur” kelimesini bütün resmi terminolojiden çıkarmaya çalıştığına dair işaretler vardır. Böylece 1854 yılının şubat ayı gibi erken bir tarihte Meclis-i Vala'nın önerisi üzerine Maraş sancağındaki Gâvur Dağının adı Bereket Dağı olarak değiştirilmişti.¹⁸ Resmi ifadelerde Hıristiyanlar artık aşağılanmayacaklardı. Örneğin Papa'ya artık domuz denmeyecekti. Sadrazam Âli Paşa barış konferansına katılmak için Paris'e gittiğinden dolayı fermanın ilanı sırasında teamüle göre hariciye nazırı Fuat Paşa'nın onun yerine bakması gerekirken Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa sadrazama vekâlet ediyordu. Cevdet Paşa'ya göre Kıbrıslı Batı yanlısı olarak bilinmediğinden Müslümanların tepkisi tehlikesine karşı kalkan olması için seçilmişti.¹⁹

Babiâli'nin gayrimüslim tebaasını etkileyen ıslahatlar hususunda Lord Stratford'un Babiâli'ye öteki sefirlerden daha çok baskı yaptığına şüphe yoktur. Fakat savaşın sonunda Fransa'nın nüfuzu artarken hem İngiltere'nin hem de Lord Stratford'un nüfuzu bir miktar azalmıştı. Yine de Sultan Abdülmecit Fransız elçiliğinden önce Stratford'un balosunu şereflendirdi. Stratford İstanbul'da bir süre daha kaldı ve ıslahat paketinin müzakerelerini etkilemeye devam etti. 25 Ocak 1856'da Babiâli'ye idari ıslahatlar ve dini takibatlar hakkında yeni bir muhtıra ve resmi notayı hariciye nazırı Fuat Paşa'ya ve sadrazam Âli Paşa'ya sunması talimatıyla sefaret baştercümanı Mr. Pisani ile yolladı. Hâlihazırdaki şartlar altında imparatorluğa “dâhilde” yokluğunu çektiği gücü geri verebilecek olanın “sadece sınıfların birliği” olduğunu ve bu tedbir alınmazsa gerçek bir birliğin gayrimümkün olduğunu ileri sürerek “bütün sınıfların” devlet hizmetine ve *meclislere* kabulünü tavsiye etti. Ecnebilere gelince Stratford kendisinin yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimenkule sahip olmak (satın almak) hakları meselesine Fransa ve Avusturya temsilcilerinden daha az önem verdiği zannedilmekle beraber bu varsayımın tamamen yanlış olduğunu iddia etti. Aksine “Türkiye”nin Avrupa ile olan “dostane uzlaşmasının” Osmanlı İmparatorluğu'nu refahı ve bekası için elzem olduğuna ve bu istikametteki en etkili tedbirin ecnebilere orada her nevi gayrimenkule sahip olmak hususunda teminat altındaki haklardan başka bir şey olmadığına kaniydi.²⁰

Cevdet Paşa'nın gayrimüslim Osmanlı tebaasının eşitliği meselesini ele alışı ilginçtir. Hislerini gizlemeye çalışıyor gözükmektedir ve lehte ve aleyhte görüşlerde bulunmaktadır, ama kendisi adına açıkça bağlayıcı bir beyanda bulunmamaktadır. O aynı zamanda fermanlardaki hitap şekillerini (*elkab*) değiştirmek için teşkil edilmiş bir komisyonun (Fuat Paşa ve Afif Bey ile birlikte) üyesiydi. Fuat Paşa'nın böyle yenilikler yaratmaktan hoşlandığını yazmıştır, ama Islahat Fermanı'nın

17 Abdurrahman Şeref, *Tarih Söylüşleri (Müşababe-i Tarihiye)*, (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1980), s. 63.

18 BOA. İ. DH. 290/18239, 5 Şubat 1854.

19 Cevdet Paşa, age, s. 66. Karş. Roderic Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, (New York: Gordian Press, 1973), s. 103.

20 BOA. HR. TO. 220/30, lef 2.

ilanı zaten Müslümanları rencide edeceğinden dolayı o tarihte fermanlardaki elkabı değiştirmeye girişmek uygun değildi. Fermanın hükmünce:

Tebaa-i müslime ve gayr-i müslime kaffe-i hukukta müsavi olmak lazım geldi. Bu ise ehl-i islama pek ziyade dokundu. Mukaddema musalahaya esas ittihaz edilmiş olan mevadd-i erbaadan birisi Hristiyanların imtiyazatı meselesi olup ancak istiklal-i hükümete dokunulmamak şartı ile mukayyed idi. Şimdi ise imtiyaz bahsi geri kaldı. Bircümle hukuk-ı hükümette tebaa-i gayr-i müslime ehl-i islam ile müsavi add olunuverdi.²¹

Cevdet Paşa'ya göre gayrimüslim tebaa ferman okunduğunda sevinç duymuştu. Fakat onların hepsi memnun değildi. Rum patrikliği fermanın önce bütün gayrimüslim milletlerin önündeydi, şimdi Yahudilerle eşit olmaktan hoşnut olmamıştı.

Cevdet Paşa Müslümanların Islahat Fermanından hoşnut olmadıkları ve bu yüzden nazırları kınadıkları sonucuna varıyor. Ona göre şeyhülislam da itibar kaybetmişti. Stratford de Redcliffe Hristiyan tebaanın eşitliğini sağlamak için öteki bütün diplomatlardan daha çok uğraşmış olduğundan dolayı o ve İngiltere de itibar kaybetmişti. Cevdet Paşa Fransızların sonuçtan mesut olduklarını yazıyordu. Hatta Fransız elçisi Osmanlı hükümetinin çok taviz verdiğini ve şayet Stratford'a biraz direnmiş olsalardı kendisinin yardım etmiş olacağını söylüyordu. Fakat Cevdet Paşa bu sözlerin İngiliz elçiliğini daha fazla karalamak hesabıyla söylendiğini düşünüyordu. Reşit Paşa ise rakiplerini itibarsızlaştırmak ve İslamcı çevrelerin güvenini kazanmak fırsatını yakaladı. Bu yüzden Islahat Fermanına karşı tavır aldı ve tavrının sebeplerini açıklamak için Abdülmecit'e bir layiha bile yazdı.²²

Paris Antlaşmasından kısa süre sonra Osmanlı Rumları Musurus Bey ve Kalimaki Bey büyükelçi rütbesine terfi ettirildi.²³ Kostaki Musurus Londra'da ortaelçi ünvanını haiz iken Paris'teki meslektaşı, sadrazam Giritli Mustafa Naili Paşa'nın oğlu Veliyüddin Rifat (Veli) Paşa büyükelçi ünvanına sahipti.

Teselya ve Epir'deki Rum ayaklanmaları haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaası genellikle devletin savaş çabasını destekledi. Bazı Ermeniler, Bulgarlar ve Rumlar orduda hizmet etmeye müsaade edilmesi için hükümete başvurular.²⁴ Şam gibi bazı yerlerde hâlâ gayrimüslimlere birtakım fanatik Müslüman saldırıları oluyordu.²⁵

KÖLE TİCARETİ VE KÖLELİK

Kölelik, Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasında tartışma yaratan sorunlardan biri idi. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin Karadeniz beyaz köle ticaretini ve genel olarak köleliği yasaklamasını istiyordu. Abdülmecit 1846 yılında Beyazıt'ta kurulan açık esir pazarını kapattırması ancak köle ticareti bu kez el altından devam etmişti. Ancak Abdülmecit'in esir pazarını kendi

21 Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 67-68. Sadeleştirirsek: “Müslüman ve gayrimüslim tebaanın bütün haklarda eşit olması lazım geldi. Bu ise Müslümanlara pek dokundu. Başlangıçta barışa esas alınmış olan dört maddenin birisi Hristiyanların imtiyazları meselesi olup ancak hükümetin bağımsızlığına dokunmamak şartına bağlı idi. Şimdi ise imtiyaz bahsi geri kaldı. Bütün hükümet işlerinde gayrimüslim tebaa Müslümanlar ile eşit sayılıverdi.”

22 Cevdet Paşa, age, s. 76-82.

23 Cevdet Paşa, age, s. 84.

24 BOA. HR.SYS. 1346-52. 10 Ocak 1854. Manisa Saruhan'da 40 nefer Ermeni ve İzmir'de dahi Rum ve Ermeni ve mültecilerden askerlik etmek isteyenlere dair.

25 BOA. A.MKT.UM. 149-7. 12 Aralık 1853. Şam ve Kudüs valilerine. Hristiyanlara nazarzi muamele hakkında.

isteğiyle mi Batıların baskısı ile mi kapattığını kesin olarak bilemiyoruz. Esir pazarının kapatılması köle ticaretinin devlet denetiminden çıkması ve bu ticarettten alınan vergilerin düşmesine neden oldu. Kırım Savaşı esnasında pazarlık gücü artan İngiliz ve Fransızlar baskıyı artırdılar. Doğrusu Osmanlılar zor durumdaydılar. Beyaz köleler İstanbul'da saraylarda ve konaklarda ev hizmetlerinde çalıştırılıyorlardı. Devlet ricalinden eşlerini kölelerden seçenlerin sayısı da az değildi. Bazı tahminlere göre o tarihteki şehir nüfusunun yüzde onu kölelerden oluşuyordu. Şeriat açısından kölelik meşru bir kategori idi ve bir hukuki statü olarak köleliği yasaklamak şer'an caiz değildi.²⁶ Nitekim kölelik pratikte sonlandırılrsa da hukuken Osmanlı Devleti'nin yıkılışına dek var oldu. Köle ticaretini yasaklamak bu ticarettten geçinen Çerkes tüccar ve asilzadelerini karşıya almak demektir ve Osmanlılar Rusya'ya karşı onlardan yararlanmak istiyorlardı. Dolayısıyla köle ticaretinden tümüyle vazgeçmeyi göze alamayan Osmanlı yöneticileri müttefiklerini memnun etmek için bir ara formül bulup vaziyeti idare etmeye çalışıyordu.

Ağustos-Eylül 1854'te İngiliz elçisi Stratford Canning, Fransız elçiliği ile Babıali'ye başvurarak Çerkezistan ve Gürcistan kıyılarından köle ithalinin yasaklanmasını kesin bir dille istedi.²⁷ Müslüman Çerkeslerin köleleştirilmesi şeriata aykırı idi ve Hıristiyan Gürcülerin köleleştirilmesi ise müttefiklere hakaret gibiydi. Bu durum Sultan'a Avrupa'da duyulan sempatiyi de yok edebilirdi. Meclis-i Vükela meseleyi 18 Eylül 1854 tarihinde görüştü. Sonuçta Gürcü ve Çerkes köle ithalinin yasaklanmasına karar verildi. Abdülmecit bu konuda Batum'daki ordu komutanına iki ferman gönderdi. Gürcü köle ticareti kesin olarak yasaklanırken, Çerkeslerden bu yasağa uymaları bekleniyordu. Nitekim Çerkezistan'dan beyaz köle ithali devam etti.²⁸ Babıali 1857 yılında tüm imparatorluk genelinde siyah köle ticaretini yasakladı ancak köle ticaretinin yasaklanması mevcut kölelerin azat edileceği anlamına gelmiyordu. Öte yandan Osmanlı devlet adamları Avrupalılara Osmanlıda köleliğin farklı olduğunu ve kölelerin çok daha insanca muamele gördüğünü kanıtlamaya çalışıyorlardı. Beyaz köleler ev hizmetlerinde çalıştırılıyordu ve onlar için bu yaşam standardında bir yükseliş demektir. Ayrıca güzel köle kızlar zengin bir koca bulma şansına sahipti. Osmanlıda köleler ayrıca ömür boyu köle kalmıyorlar, belli bir süre sonunda azat ediliyorlardı. Fuat Paşa'nın yalisını ziyaret eden Fransız elçisinin eşi ve yeğenine sözleri tipiktir. Fuat Paşa, bir Çerkes kızı göstererek şöyle der: “Gelinim Madam Kassim. Oğlumuzla evlendirmek üzere evlat edindiğimiz ve yetiştirdiğimiz bir Çerkes. Sizin gibi önyargılı değiliz biz”.²⁹

FİRARLAR VE BİR ASAYİŞ SORUNU OLARAK BAŞIBOZUKLAR

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı acemi askerleri resmi kuraya tabi tutulmaksızın elverişli görünenlerin tutuklanmasıyla köylerinde yakalanıyorlardı. Bu özellikle Anadolu'daki Mısırlı askerler söz konusu olduğunda doğrudur. Sonuç olarak Osmanlı ordusundan daha harpten önce başlamış olan firarlar çoktu. Özellikle evlenmiş, aile sahibi orta yaşlı insanlar olan ihtiyat askerlerinin (*redif*) ilk fırsatta firar etmek eğilimi vardı. Mesela 1853 yılının ağustos ayında Erzurum'a gitmekte olan beş yüz redif askeri Sivas ve Tokat yakınlarında firar edip eşkıya oldular ve kervanlar ile yolcuları soydular. Amasya'ya doğru giderken yolda bir Rum'u da öldürdüler.³⁰ Ferik Ali Rıza Paşa'ya göre

²⁶ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 124-145.

²⁷ BOA. HR.TO. 195-45, 220-45, 220-50; İ.HR. 115-5553.

²⁸ Erdem, agy.

²⁹ Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007), s. 309.

³⁰ Sadrazamdan seraskere, 30 Ağustos 1853. BOA. A. MKT. NZD. 88/46.

otuz redif askeri 1853 yılının Ekim ayında Kars'tan Ardahan'a giderken firar ettiler.³¹ Doktor Sandwith'e göre 1855 yılının başlarında “firarlar o kadar artmıştı ki sadece Sivas vilayetinde 10.000 firari olduğu herkes tarafından biliniyordu.”³²

1855 yılındaki Kars kuşatması sırasında Kars'tan firar etmiş olan askerlerden bazıları Ruslar tarafından esir alınmışlar ve savaştan sonra yapılan esir değiş tokuşu sırasında iade edilmişlerdi. Gemilerle İstanbul'a getirilen bu firariler Ferik Hafız Paşa'nın başkanlığındaki Divan-ı Harp'te yargılanmışlardı. Böylece askerlerin mahkeme zabıtlarında kaydedilen seslerini “duymak” fırsatına sahibiz. Onlardan biri olan Anadolu ordusu, 4. Nizamiye Piyade Alayı, 3. Tabur, 8. Bölük'ten Başçavuş Muşlu Sait sorgusu esnasında kendisine teğmen rütbesine terfi vaat edilmesine rağmen Kars'ta görev yaptığı iki yıl süresince sadece başçavuş maaşı aldığını ve borçlandığını söylemişti. Doğduğu şehirde çocukları aç kalmıştı. Sait sonra Erzurum'a gitmeye karar verdiğini ve Tabip Ahmed Efendi'ye niyetini anlattığını bildirdi. Bunun üzerine tabip kendi atını da alması için ısrar etmişti. Sait geceleyin kaçmış ve Ruslar tarafından yakalanmıştı. Sait sürekli olarak firarının sebebinin borçlar ve açlık olduğunu söyleyip duruyordu. Mamafih Kars'ta tekrar evlenmişti. Karısını niye Kars'ta bıraktığı sorusuna karısının babasının ona bakabileceği ve “insanın kendi hayatı her şeyden tatlı olduğu için” kendisinin kaçtığı cevabını vermişti.³³

Başka bir firari, Anadolu ordusu, 2. Nizamiye Piyade Alayı, 1. Tabur, 7. Bölük'ten Başçavuş İstanbullu Osman da firarının açlıktan dolayı olduğu cevabını vermişti. Başkalarından daha az tayın mı verildiği sorulduğu zaman herkesin eşit tayın aldığını ama kendisinin açlığa daha fazla dayanamadığını söylemişti. Başçavuş Osman kendi ifadesiyle 29 Eylül 1855'teki Kars muharebesini kastederek Tahmas muharebesinden kırk beş gün sonra firar etmişti. Böylece Osmanlı ordusunu Kars'ın düşmesinden yedi gün önce terk etmişti. Sorgucular Osman'ın firarı hakkında Onbaşı Halil ve Yüzbaşı İbrahim Ağa'yı da sorgulamışlardı. Yüzbaşı hepsi gece görevi esnasında firar eden Başçavuş Osman ile birlikte beş askerin olduğunu söylemişti. Onbaşı Halil, Başçavuş Osman'ın kendisini ve Onbaşı Hasan'ı göreve götürdüğünü rapor etmişti. Ona kaçacaklarını söylemişler ve onun da onlarla birlikte gitmesini istemişlerdi. Fakat Halil kabul etmemiş, diğer ikisi ise kaçmıştı.

Başıbozuklar veya resmi adıyla asakir-i muvazzafa daima bir sıkıntı kaynağı olmuştu. Kaldıkları veya geçtikleri yerlerde sivilleri soyuyorlar ve öldürüyorlardı. Halkın tümüne karşı suç işlerken gayrimüslimler bundan en çok etkilenenlerdi, çünkü silahsız oldukları için saldırıya daha açıktılar. Kırım Savaşı sırasında başıbozuklar mezalimlerini ve yağmalarını sürdürdüler. Fakat bu sefer müttefik subayların mevcudiyetinden dolayı Osmanlı yetkilileri daha enerjik şekilde tepki verdiler. İngiltere ve Fransa elçilikleri başıbozukları kontrol etmesi ve mezalimlerine engel olması için Babıâli'ye baskı yaptılar. Bu bakımdan Stratford de Redcliffe gerçekten öne çıkar: anlaşıldığına göre o Babıâli'ye bütün öteki devletlerin elçilerinden daha çok nota vermişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüne yayılmış İngiliz konsolosluk ağı sayesinde İngiliz elçisi birçok olay

31 Ali Rıza Paşa'nın beyanı. BOA. İ. MMS. 3/107, lef 4. Savaştan önce ve savaş sırasında Anadolu ordusundan firarlar için ayrıca bkz. BOA. A. MKT. UM. 162/53, 9 Ağustos 1854, Sivas valisinin İncedere (Kürekdere) muharebesinden sonraki firarlara dair yazısı. Ayrıca bkz. Albay Atwell Lake, *A Narrative of the Defence of Kars*, (Londra: Richard Bentley, 1857), s. 132.

32 Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars*, (Londra: John Murray, 1856), s. 229.

33 Divan-ı Harb Mazbatası, BOA. İ. DH. 362/23964, 12 Ekim 1856.

hakkında Osmanlı nazırlarından önce bilgi sahibiydi ve tedbir alınması için enerjik biçimde baskı yapıyordu.

BOA'daki Osmanlı Hariciye nezaretinin siyasi kısmının (HR. SYS) koleksiyonlarında Babıâli'ye sunulmuş olan İngiliz konsolosluk raporlarının birçok özeti bulunmaktadır. Bu raporlarda başıbozuklar ve aynı zamanda başıbozukları kontrol etmeleri gereken paşalar hakkında da şikâyetler vardır. Yerel yetkililer hakkında benzer şikâyetler münferit kişiler ve yerel meclisler tarafından da gönderiliyorlardı, fakat bu meclisler çoğu durumda iradesini dikte eden valinin elindeydiler. Özellikle bu yerel meclislerin gayrimüslim üyeleri olan kocabaşılar kararları etkileyecek bir konumda değillerdi.

Başıbozuk askerlerin seferber edilmesi 1853 yılının yazında başladı ve İngiliz konsolosluklarının raporları da aynı zamanda gelmeye başladı. İlk raporlar Müslümanlarla Hıristiyanların birbirlerine yakın olarak yaşadıkları Amasya, Teselya, Selanik ve Şam gibi yerlerden gelmişti. Birtakım Arnavut ve başıbozuk askerlerin yoğun olarak buldukları Teselya ve Selânik Yunan milliyetçiliği ve sonraki ayaklanmanın olduğu hassas yörelerdi. 15 Haziran 1853 gibi erken bir tarihte muhtemelen Trabzon'dan gelmiş olan bir İngiliz konsolosluk raporu redif askerlerin Amasya'da Hıristiyanlara karşı "aşırılıklarda" bulduklarını bildiriyordu.³⁴ Lord Stratford, Reşit Paşa'ya hemen "İngiltere'nin himayesi altındaki kişilere" yapılmış "hakaret ve suçları" protesto eden bir nota gönderdi.³⁵ Bu, Hıristiyanların muhtemelen Protestan olduklarını akla getirmektedir. 1853 yılı temmuz ayında Selanik'teki İngiliz konsolosluğundan gelen bir raporda da Olimpos Dağı'ndaki Rum manastırında her şeyin yağmalanmış olduğu ve keşişlere işkence yapıldığı haber veriliyordu. Konsolos aynı zamanda "faal bir rütbe sahibi askeri kişinin" bir miktar askerle birlikte bütün başıbozuk reislerine Larissa'daki karargâhından kumanda etmek üzere atanmasını öneriyordu.³⁶ Hemen hemen aynı tarihte Şam'daki İngiliz konsolosluğundan gelen başka bir rapor Resul Ağa denen birinin "300 Kürt başıbozuk atlısının" Raşîye'de 12 kişiyi soyduklarını ve öldürdüklerini bildiriyordu.³⁷

Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Rumeli ordusunun kumandanı Ömer Lütfi Paşa'ya ve Tırhala valisine 29 Ekim 1853'te emirler yazdı. Ömer Paşa'ya gönderilen talimata başıbozuk askerlerin bazı yerlerde çıkardıkları karışıklıklar hakkında Babıâli'ye sunulmuş olan bir raporun tercümesi de eklenmişti. Sadrazam o sıkıntılı günlerde devletin tüm tebaasının her zamankinden daha ziyade tatmin edilmesi ve onların hiçbir şekilde gücendirilmemesi ve onların malını ve namusunu korunması gerektiğini söylemeye gerek olmadığını yazıyordu. Paşa başıbozuk askerlerin bazı zavallı kimselere ve sair tebaaya her nevi zalimane ve ahlaksızca muamele yaptıklarını belirtti. Sadrazam sonra böyle hareketlerin önlenmesini talep eden sultanın yeni sadır olan fermanını ve bütün kumandanlara kendi makamından gönderilen emirleri de hatırlattı.³⁸

Tırhala valisine gönderilen emirde Yenişehir-i Fenar'dan gelen o yörede görevlendirilen başıbozukların yaptıkları mezalime dair bir mektubun ek olarak bulunduğu da bahsediliyordu.

34 Extrait d'une lettre d'Amasia (Amasya'dan gelen bir mektubun özeti). BOA. HR. SYS. 1190/1, lef 3, 15 Haziran 1853.

35 BOA. HR. SYS. 1190/1, lef 1, 22 Haziran 1853.

36 Selanik, 11 Temmuz 1853, BOA. HR. SYS. 1928/14, lef 1-2.

37 BOA. HR. TO. 219/50, 16 Temmuz ve 1 Ağustos 1853.

38 BOA. HR. SYS. 1345/41, 29 Ekim 1853.

Merkezi yetkililerin işaret ettiği üzere böylesine hareketler çok zararlıydı ve özellikle hâlihazırdaki çok kritik dönemde her nevi kötülüğe sebep oluyordu. Valinin buna göre böyle mezalimlere mani olması emrediliyordu.

Başbozuk askerlerin Şekvetil, Ahıska ve Gümrü civarında özellikle Ermeni köylerinde aşırıliklar yaptıklarını görmüştük. Onlar aynı zamanda para mükâfatı almak için bazı düşman askerlerinin veya hatta sivillerin kafasını kesmişlerdi. Bayındır'da başbozuk süvariler onları getiren her adama 50 kuruş veren ve onların adlarını resmi olarak kaydeden Ahmed Paşa'ya yüz kadar kesilmiş kelle getirmişlerdi. O sonra kesilmiş kelleleri arabalara yükletmiş ve Kars'a müşire göndermişti. Ahmed Paşa ayrıca Şüregel kazası müdürü Meded Bey'i Zilanlı aşiretinden Kasım Ağa, Kaskan aşiretinden Beto (Tebo?) ve Hasan Beyler, Cemedanlı aşiretinden Serhenk Ağa ve Kürt aşiretlerinin benzer bazı reisleriyle birlikte Rus tarafındaki Tukaber (Duhobor?³⁹) köyüne göndermişti. Bunlar köyü yağmalamışlar ve bazı esirleri köle olarak almışlardı. Erzurum'daki askeri meclis Ahmed Paşa'nın köle kızlardan birini kendisine odalık olarak aldığını ama Abdi Paşa'nın onu serbest bıraktığını duyduklarını bildirmişti. Diğer köleler Kürt reislerin ellerinde kalmışlardı.⁴⁰

Müfettiş Hayrettin Paşa meclise on kadar köyden yağmalandığı söylenen 10.200 kadar sığır ve at, 29.838 koyun, 2.760 somar (yaklaşık 550 ton) arpa ve 3.280 somar (yaklaşık 650 ton) buğdayı da sormuştu. Erzurum meclisi böyle yağma olaylarının Ahmed Paşa'nın onayıyla yerel aşiretler ve gönüllü askerler tarafından yapıldığını ama köylere yağma için hiçbir nizami ve başbozuk asker gönderilmediğini beyan etmişti. Abdi Paşa "Revan aşiretinin" bazı Rus köylerini yağma edip Osmanlı topraklarına geri döndüğü söylentisinin olduğu ve muhtemelen bu haberlerin çarpıtıldığı cevabını vermişti. Öte yandan Sergerde Hasan Yazıcı savaştan sonra yapılan sorgulanmasında Ahmed Paşa'nın emrinde Gümrü (Bayındır) muharebesine katılmamış olduğunu, ama "birçok şeyin alındığını" duyduğunu söylemişti. Kürekdere muharebesinden önce İsmail Paşa'nın (General Kmety) emrinde Bayındır'a akın yapmıştı. Orada askerlerin bir miktar öküz ve mandayı ganimet olarak aldıklarını, fakat bunun önemsiz bir miktar olduğunu, kendisinin bu öküzlerden 27'sini orduya getirdiğini ve koyun olan geriye kalanların askerler tarafından yendiğini söylemişti.⁴¹

1854 yılının mart ayının başlarında Ermeni Patriği ve Ermeni milletinin meclisi başbozuk gönüllülerin Anadolu ordusuna (Erzurum ve Kars'a) giderken yol üstünde yaptıkları mezalim ve yağmadan şikâyet ederek sadrazama başvurmuşlardı. Ermeni patriğinin ve Ermeni millet meclisinin arızasına göre bu başbozuklar reislerinin (başbuğ) her biri için 5.000 ila 10.000 kuruşu ve her başbozuk için 40 ila 50 kuruşu zorla toplamışlardı. Ayrıca Harput ve Sivas vilayetlerinin Eğin, Arapkir, Kuruçay, Çemişkezek ve Divriği kazalarında reayadan at toplamışlardı. İstenen meblağları veremeyenleri çok kötü dövmüşler, evlere girmişler, yiyecek istemişler ve kadınlara tecavüz etmişlerdi. Aynı zamanda paskalya sırasında bazı yerlerde kiliseleri on beş gün kapatmışlardı. Bu yüzden patrik ve meclis böyle zulümleri engellemek için bölge yöneticilerine emirler gönderilmesini

³⁹ O bölgede Tukaber veya Duhobor adında bir köy bulamadım. Duhoborlar Rus Ortodoks kilisesini kabul etmeyen bir Rus tarikatı olup çarlık tarafından serhat boylarına sürülmüşlerdi. Köyün adı muhtemelen onlardan geliyordu.

⁴⁰ BOA. İ. MMS. 3/107, lef 3, soru 15.

⁴¹ Hasan Yazıcı'nın sorgusu, 15 Mayıs 1856. BOA. A. M... 15/18, ek 1.

istiyorlardı.⁴² Sadrazam Harput ve Sivas valileri ile başka valiler ve mutasarrıflara münasip emirler göndermişti.⁴³

1854 yılının mart ayında Varna, Edirne ve Erzurum'daki İngiliz konsolosları da başıbozukların sebep olduğu yağmalama ve uygunsuzlukları rapor etmişlerdi. Varna'daki İngiliz konsolosu 12 Mart 1854'te Lord Stratford'a Tuna boyunda Rahova (Rassova) yakınlarında "Türk gayrinizami askerlerin" yaptıkları mezalimi ve uygunsuzlukları rapor etmişti. Ona göre Eflâk'ta Rus birliklerinin toplanmasından kaçan bir grup Mokan yani Transilvanyalı çoban sürüleriyle birlikte Rahova'nın karşısındaki bir adaya sığınmışlardı. Anlaşıldığına göre Türk gayrinizami askerler adaya geçmişler ve Mokanların Avusturya tebaası olduklarını ve Adada düşmanca bir niyetle bulunmadıklarını bildirmelerine ve bu beyanın ispatı olarak silahsız olduklarını göstermelerine rağmen başıbozuklar tarafından otuzunun kafası oracıkta kesilmiş ve altı veya yedi bin koyun götürülmüştü. Mokanlardan biri kaçıp Varna'ya ulaşmış ve bu olay hakkında verdiği ifade Avusturya konsolos yardımcısının bu münasebetle Internuncio'ya hitaben raporunun konusunu teşkil etmişti.⁴⁴ Konsolos benzer ve daha büyük mezalimin Rahova'dan beş saat uzaktaki Keserler köyü halkına başıbozuklar tarafından yapıldığını ilave etmişti. Kadınlara tecavüz edilmiş ve erkekler ile çocukların birçoğu öldürülmüştü. Kurtulabilenler ormanlara kaçmıştı.

Varna ile İstanbul arasındaki muntazam buharlı gemi postaları sayesinde rapor İstanbul'a çabucak ulaştı ve çobanların Avusturya tebaası olmalarına rağmen Stratford, Babiâli nezdinde protesto etmek için vakit kaybetmedi. Reşit Paşa'ya okunmak üzere elçilik baştercümanına verdiği talimatları hiddetli ve şiddetli idi.⁴⁵ Birkaç gün içinde Erzurum'daki konsolos da yakın köylerdeki biçare köylülerin başıbozuk askerler tarafından yağmalandıklarını yazdı. Konsolos, meşhur başıbozuk reisi Hasan Yazıcı'nın Bayezid'de Selim Paşa tarafından tutuklanmış olduğunu duyduğunu ekledi.⁴⁶ Edirne'den başka bir konsolosluk raporu Maraş ve Ankara'dan gelen başıbozukların Şumnu'ya giderken yolda mezalim yaptıklarını bildirdi.⁴⁷ Başka bir İngiliz konsolosluk raporu Yenişehir-i Fenar'ın Müslüman ve gayrimüslim eşrafının başıbozukları dağıtmak için nizami askerlerin gönderilmesini talep etmekte olduklarını bildirdi. Bu kişiler şayet Babiâli asker göndermezse halkı başıbozukların zorbalığından kurtarmak için hizmetlerini sunmakta olan asilere başvuracaklarını da bildiriyorlardı.⁴⁸

İngiliz başmühendis General Sir John Burgoyne Varna'dan Lord Stratford'a Şumnu ve Varna çevresindeki köylerin halkının ona başıbozukların onlara ve özellikle karılarına ve kızlarına yaptıkları hakaretleri şikâyet ettiklerini yazdı. Bu mektuba göre ahali başıbozuklara kalacak yer, erzak ve at yemi temin etmeye ve hatta para vermeye hazırdı, ama sadece kendi şahıslarının ve ailelerinin korunmasını istiyorlardı. Burgoyne küçük nizami süvari askeri veya atlı jandarma müfrezelerinin köyleri dolaşmasını, gerekli bilgiyi edinmelerini ve suçluları ibret olacak şekilde cezalandırmak

42 BOA. HR. SYS. 1347/18, lef 1, 2 Mart 1854.

43 BOA. HR. SYS. 1347/18, lef 2.

44 Yarbay Edward St. John Neale'den Stratford de Redcliffe'e, 12 Mart 1854. BOA. HR. SYS. 904/1, lef 125.

45 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 130-131, 14 Mart 1854.

46 BOA. HR. SYS. 1347/21 ve HR. SYS. 220/18, 16 Mart 1854.

47 BOA. HR. TO. 220/16, 16 Mart 1854.

48 BOA. HR. SYS. 1347/28, lef 2, 21 Mart 1854.

yetkisine sahip olmalarını öneriyordu.⁴⁹ 1854 yılının nisan ayının başlarında Stratford, Nureddin Ağa'nın kumandası altındaki Arnavut başıbozukların mezaliminden dolayı tekrar Babiâli'ye başvurdu.⁵⁰ Başıbozuklar hakkında başka bir şikâyet Hıristiyan tebaanın bunlardan baskı görmesinin Avrupa kamuoyunu Babiâli'nin aleyhine çevireceğini beyan eden Prusya elçiliğinden geldi.⁵¹

İngiliz subayı George Palmer Evelyn, Ömer Paşa'nın ordusundaki başıbozuk süvarilerin Osmanlı ordusu 1854 yılının nisan ayında Maçın'den geri çekildiği sırada “kadınların ırzına geçerek ve öldürerek ve köyleri yakarak büyük tahribat ve mezalim” yaptıklarını iddia etmişti.⁵²

18 Nisan 1854'te Sultan Abdülmecit başıbozukların kanunsuz hareketlerinin cezalandırılmasını emreden bir ferman yayınladı.⁵³ Ferman 7 Mayıs 1854'te resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandı.⁵⁴ Ferman, başıbozuk adıyla tanınan asakir-i muvazzafaya mensup iyi ile kötüyü ayırt edemeyen bazı kişilerin imparatorluğun Müslüman ve gayrimüslim tebaasının canına, malına ve namusuna karşı şiddet ve yağma hareketlerinde bulduklarını beyan ediyordu. Fakat bu fermanın ve Babiâli'nin başka emirlerinin etkisi az olmuş gözüküyor. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden ve İngiliz ve Fransız konsoloslarından raporlar ve şikâyetler gelmeye devam etti.

Basıbozukların tayınları ve atlarının yemi verilmeyince bunlar halkı soymaya yöneliyorlardı. Osmanlı ordusunda nizami askerler bile aylarca veya yıllarca hiç maaş alamıyorlardı. General Williams Erzurum'daki Anadolu ordusunda son 15 ile 22 ayda hiç maaş almamış askerler olduğunu rapor etmişti.⁵⁵ Bu maaşlar merkezden gönderilse bile askerlere ulaşmıyordu. Williams'ın raporlarından ve zaptiye müşiri Hayreddin Paşa'nın Erzurum'daki tahkikatından anlaşıldığı üzere, ordunun kumanda kademesinde müşirden başlayıp alay kumandanlarına kadar zimmete geçirme yaygındı. Osmanlı donanmasında müşavir olarak görev yapan Amiral Slade, Kars'ta görev yapan Doktor Sandwith ve sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın oğlu Binbaşı Osman Bey gibi Türkçe bilen ve Osmanlı bürokrasisinin işleyişini yakından gözlemlemiş kişilere göre bu paşalar yozlaşmış olmasalar bile onların konumlarını arzulayan kişilerin İstanbul'da onlara karşı durmadan entrika çevirmelerinden dolayı sürekli olarak baskı altındaydılar. Anadolu ordusunun müşiri savaş sırasında beş kez değiştirilmişti.

Halefleri Ahmet Paşa ve Zarif Mustafa Paşa ile birlikte yolsuzluk ve suiistimal suçlamasıyla İstanbul'da tutuklu olan Anadolu ordusunun sabık kumandanı Abdi Paşa'ya sorgulanması sırasında başıbozuk sergerdelerin olumsuz hareketlerine niye engel olmadığı sorulmuştu. Abdi Paşa başıbozuk sergerdelerinden İnce Arap diye birinin Şam'dan Kars'a giderken yolda çok kötülük yaptığının söylediği cevabını verdi. İnce Arap Bayezid'e tayin edilmişti ama orada da yaramaz işler

49 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 142, 23 Mart 1854. Bu mektubun Osmanlı Türkçesine bir tercümesi BOA. HR. SYS. 1347/28, lef 1'dedir. Tercüme yapan orijinal mektubun tarihinin 3 Mart olduğuna işaret etmektedir, ama bu bir yazım hatası olmalıdır.

50 BOA. HR. SYS. 904/1, lef 170, 9 Nisan 1854.

51 BOA. HR. SYS. 1336/3, lef 1, 19 Nisan 1854.

52 George Palmer Evelyn, *A Diary of the Crimea*, (Londra, 1954), s. 54, aktaran Reid, *age*, s. 246.

53 BOA. İ. DH. 296/18680.

54 *Takvim-i Vekayi*, 9 Şaban 1270.

55 Albay Williams'dan Clarendon Kontu'na. Kars yakınlarındaki ordugâh, 26 Eylül 1854. *Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, (Londra: Harrison and Sons, 1856), s. 30.

yapmış ve hapse atılmıştı. Abdi Paşa sonra Kürt başıbozukların Erzurum çevresindeki köyleri yağmalamalarına niye engel engel olmadığı sorusuna aşağıdaki cevabı vermişti:

Civar köyler ahalisinden olan başıbozuk neferatı bazı umurlarını tesviye eylemek ve yem ve yiyeceklerini kendi köylerinden ve çarşudan almak için ruhsat isteyerek azimet ve avdetlerinde bu makule halat-ı namarziyeye cesaret edebilmeleri ihtimalatdan olduğu misillü bunların bu yoldan men' olunmaları dahi mertebe-i imkânda olmadığı şübhesizdir.⁵⁶

Görüldüğü üzere, Anadolu ordusu müşiri başıbozukların yağma yapmasını engellemekteki güçsüzlüğünü itiraf etmektedir. Kars ordusundaki başıbozuk süvari kumandanları, özellikle de Hasan Yazıcı ve Şamlı İnce Arap yaptıkları birçok mezalim dolayısıyla kötü bir üne sahiptirler. Muharebe meydanında görünmemişler ve paraları ödenmediği için yağmaya başlamışlardı. General Williams ve Erzurum'daki İngiliz konsolosluğu İngiliz elçiliğine defalarca şikâyetlerini yazmışlar ve nihayet onları tutuklatmaya muvaffak olmuşlardı.

İngiliz ordusu için kaydedilen Arap, Arnavut ve sair gayrinizami askerler General William Beatson'un kumandasında Kala-i Sultaniye'de (Çanakkale) kamp kurmuşlardı ve onlar da sürekli bir düzensizlik kaynağıydılar. Skene ve Money'in kaydettiğine göre Beatson bu başıbozuklara çok yumuşak davranıyordu ve onları disiplin altına alamıyordu. Bunlar pazarı yağmalıyorlardı ve halka ırza tecavüz ve cinayet dâhil her nevi şiddet uyguluyorlardı, hatta bir Osmanlı subayını yaralamışlar ve Fransız askerlerine saldırmışlardı. Vilayetin valisi General Beatson'a şikâyette bulunduğu zaman general ya askerlerini savunuyor veya onları durdurmak için zayıf bir çaba gösteriyordu.⁵⁷

1855 yılının eylül ayına gelindiğinde Babiâli Balkanlara ve Teselya'ya özel cezalandırıcı heyetler göndermeye karar verdi. Böylece Meclis-i Vala'nın ikinci kâtibi Midhat Bey ve Mühendishane-i Hümayun Feriki Selim Paşa'nın her biri özel heyetlere ilki Varna ve çevresine ikincisi Rumeli'nin Yanya'ya kadar sol (güney) tarafına olmak üzere atandılar. Görevleri idarecileri teftiş etmek ve mezalim ve düzensizlik suçlularını cezalandırmaktı.

Midhat Bey'e (geleceğin meşhur Midhat Paşa'sı) verilen talimatlarda merkezi yetkililer ordu kumandanlarının tabiatıyla hâlihazırdaki harp olayları ile çok meşgul olduklarını ve valilerin de başka meselelerle çok meşgul olduklarını ve bu yüzden alt seviyedeki yöneticilerin hem Müslüman hem Hıristiyan tebaaya yapılan çeşitli baskıları ve barbarca muameleleri önlemek olan görevlerini ihmal etmiş oldukları belirtiliyordu. Midhat Bey'e olaya olduğu yerde müdahale etmek, doğruca mezalimin yapıldığı yerlere gitmek ve bunları yapanları yakalamaya çalışmak, onları kanuna ve kurallara uygun şekilde cezalandırmak için özel yetki verilmişti. O aynı zamanda lakayt yöneticileri suçlarının derecesine göre cezalandıracaktı.⁵⁸ Selim Paşa'ya verilen talimatlar bunun benzeriydi: gayriinsani hareketlerde bulunanlar ağır bir şekilde cezalandırılacaklardı.⁵⁹ Fakat elimizde bu emirlerin nasıl ve ne dereceye kadar uygulandıklarına dair bilgi yoktur.

56 Abdi Paşa'nın ifadesi. BOA. İ. MMS. 3/107, lef 6.

57 Edward Money, *Twelve Months with the Bashi-Bazouks*, (Londra: Chapman and Hall, 1857), s. 103-105; James H. Skene, *With Lord Stratford in the Crimean War*, (Londra: Richard Bentley and Son, 1883), s. 49-50. Karş. James Reid, *Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878*, (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000), s. 274-286.

58 Meclis-i Vala'nın ikinci kâtibi Midhat Efendi'ye verilen talimatların müsveddesi. BOA. HR. SYS. 1353/68 lef 1, 12 Eylül 1855.

59 BOA. HR. SYS. 1353/68, lef 2, 12 Eylül 1855.

YOLSUZLUK VE YOLSUZLUĞA KARŞI MÜCADELE

“Savaşın bir etkisi de Osmanlı ordusundaki albay ve paşaların asker tayınları, askeri ihaleler ve harcamalar üzerinden yaptıkları yolsuzlukların ilk kez yakından mercek altına alınması oldu. Erzurum ve Kars’ta konuşlanmış olan Anadolu ordusu nezdinde İngiliz askeri komiseri olarak görev yapan Albay William Williams’ın ayrıntılı ve somut raporları bu yolsuzlukları gündeme getirdi ve birçok paşanın İstanbul’a çağrılıp yargılanmasını sağladı. Ancak kötü idareden, suiistimalden ve yolsuzluktan mahkûm edilen birçok paşa sonradan tedricen göreve iade edildi. 1855 yılının Ocak ayında Meclis-i Âli-i Tanzimat (MAT) tarafından yolsuzluğun önlenmesi için yeni bir düzenleme (Men-i İrtikab Nizamnamesi) getirildi. MAT’ın mazbatasına yolsuzluğun bütün kötülüklerin temel sebebi olduğu ve o zamana kadar uygulanan birçok katı kanuna rağmen tamamen önlenmediğini belirtiyordu. Önceki kanunların eksikliği öngörülen cezaların hafif olmasından ziyade uygulanmamasından dolaydı. Mazbata ayrıca Türkiye’deki yolsuzluğun dostun ve düşmanın ağzında darbimesel hâline gelmiş olduğunu ve bu yüzden “milletin” ecnebilerin gözünde itibar kaybetmiş olduğunu bildiriyordu.⁶⁰ Kanun koyucular layihalarında aynı zamanda Tanzimat’ın ilanından beri insanların artık can, namus ve mallarını korumak için rüşvet vermek zorunda olmadıklarını yazıyorlardı. Şimdi rüşvetin başlıca şekli maddi menfaat elde etmeyi hedefliyordu.

Bu beyanlar Tanzimat liderlerinin Osmanlı bürokrasisinin Avrupalı gözlemcilerin gözünde yolsuzluğa bulaşmış olarak görüldüğünün farkında olduklarını göstermektedirler. O tarihte MAT’ın başkanı olan Âli Paşa ve nüfuzlu bir üye olan Fuat Paşa Osmanlı İmparatorluğu’nda yolsuzluğun yaygın olduğunu böylece itiraf etmişlerdir. Fakat uygulamada pek az paşa herhangi bir zamanda yolsuzluk suçlamasıyla cezalandırıldı. Ceza alsalar bile kısa sürede itibarları iade edildi – örneğin Anadolu ordusu eski müşiri Mustafa Zarif Paşa bir süre tutuklu kaldıktan sonra 1857’de Dar-ı Şura-i Askeri reisi ve 1859’da Meclis-i Vala azası oldu.⁶¹

Osmanlı donanmasında müşavirlik yapan ve müttefiklere karşı Osmanlı yanlısı tutumuyla dikkat çeken İngiliz amirali Adolphus Slade de Osmanlı ordusundaki genel yolsuzluğun farkındaydı. Örneğin “1853-54 yılında Tuna ordusuna gönderilmiş olan paradan yirmi milyon kuruşun (180.000 sterlin) hesabının hiçbir zaman tatmin edilecek şekilde verilmediğini” yazmıştı.⁶²

Kırım Savaşının ve 1856 yılındaki Islahat Fermanının Osmanlı ricalinin işlediği yolsuzluğun üstündeki etkisi sınırlı gözüküyor. Yine de paşalar artık alenen “hediye” kabul etmekten çekinir hale geldiler. Örneğin Ferik İsmail Paşa ihtiyat birliklerinin kumandanı olarak Bükreş’te bulunduğu zaman zarfında halktan hediye kabul etmediği için 1855 yılında ikinci sınıf Mecidiye nişanına terfi ettirilmişti. Cidde valisi Kâmil Paşa 1856 yılının başlarında İstanbul’a geri döndüğü zaman Mekke Şerifi Mehmet Efendi’nin hediye olarak verdiği mücevherleri kabul etmedi. Böyle hareketler kural olmaktan ziyade istisna olmuş olmalıdır. Nitekim Lord Stratford 22 Ekim 1858’de Malmesbury Kontu’na Islahat Fermanından ve Paris Antlaşması’ndan iki yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda

60 Bkz. Karal, “Rüşvetin Kaldırılması için Yapılan Teşebbüsler”, *Tarih Vesikaları* 1, Haziran 1941, s. 57.

61 BOA. İ.DH. 391-25831, 23 Ekim 1857. Enver Ziya Karal, “Zarif Paşa’nın Hatıratı”, *Bellekten* 16, 1940, s. 445.

62 Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, (Londra: Smith, Elder and Co., 1867), s. 199. Türkçesi için bkz. *Müşavir Paşa’nın Kırım Harbi Anıları*. (çev) Candan Badem, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), s. 223.

pek az şeyin değişmiş olduğunu ve özellikle rüşvetin yaygın bir hastalık olarak kalmış olduğunu rapor etmiştir.⁶³

SONUÇ

Kırım Savaşı 19. yüzyıl Osmanlı modernizasyonu içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş süresince çok sayıda Avrupalı seyyah, asker, gazeteci ve çeşitlik mesleklerden insan İstanbul'u ziyaret etti ve Osmanlıların Avrupalılarla teması gözle görünür biçimde arttı. Padişah Abdülmecit İngiltere ve Fransa elçiliklerinin balolarına katılarak bu temasları en üst düzeyde temsil etti.

İngiltere ve Fransa'nın bu savaşta Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olarak Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzları ciddi bir şekilde artmış ve savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına yeni haklar verilmiştir. 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaaya büyük kısmı kâğıt üzerinde kalacak olsa da eşitlik hakları verileceği vadedilmiştir. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa Uyumunun bir parçası oldu. Antlaşma Islahat Fermanının "yüksek değerini takdir etmiştir" (Madde IX). Aynı madde Avrupalı devletlerin bu konuda Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkının olmadığını güvence altına alıyordu. Böylece Avrupa'yı bir süre daha oyalayan Tanzimat ricalisi, aradan çok geçmeden 1878 Berlin Kongresinde daha somut ve sert taleplerin uluslararası antlaşmaya girmesini engelleyemedi. Abdülhamid bu antlaşmadaki gayrimüslimler lehine reformları yapmamak için direndi ve oyalama siyasetini sürdürdü. Reformlar Birinci Dünya Savaşı arifesinde tekrar gündeme gelmişken çıkan savaşla gündemden çıktı. Nihayet 1923 Lozan Antlaşması'nın gayrimüslim azınlıklar hakkındaki maddeleri bu hakları daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir ve halen yürürlüktedir.

Başıbozuk askerinin sivil halka ve özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasına uyguladığı şiddet ve Rusya tebaasından çocukları kaçırıp köle olarak satması bu savaşta müttefik askerleri, konsoloslukları ve Osmanlı ordusundaki İngiliz ve Fransız müşavirler tarafından enerjik bir biçimde gündeme getirilmiş ve protesto edilmiştir. Bu savaş başıbozuk askerlerinin kıymet-i harbiyesinin çok düşük olduğunu bir kez daha gösterdi, ayrıca bu askerlerin sivil halka yönelik mezalimlerinin de artık Avrupa tarafından daha büyük bir mercek altında olduğunu ve Rusya karşısında Avrupa desteğine muhtaç olan Osmanlı devletinin artık başıbozukları kullanmaması gerektiğini gösterdi. Başıbozukların Gürcistan'dan çocukları kaçırıp satması ve Çerkezistan'dan yapılan köle ticareti de ilk kez Osmanlı devleti üzerinde Avrupa'nın büyük bir baskısına konu olmuş ve kölelik kurumu değilse bile köle ticareti yasaklanmıştır.

Gayrimüslimlerin askerlik yapması ancak 1909 yılında mümkün olacaktı. Birinci Dünya Savaşında askere alınan gayrimüslimler Sarıkamış yenilgisinin ardından amele taburlarında toplandılar.

İktisadi bakımdan Kırım Savaşı Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa finans sistemine giriş sürecini hızlandırdı. 1854 ve 1855 yıllarında Paris ve Londra borsalarından 3 ve 5 milyon sterlinlik borç alındı. Ne var ki Babıâli kendisini hiçbir zaman toparlayamadı; çünkü borcun hazineye giren az kısmı da üretim ve yatırım için değil daha ziyade tüketim ve öteki borçların ödenmesi için kullanıldı. Bu süreçte Osmanlı ekonomisi gittikçe daha çok Avrupa'ya bağımlı hale geldi. 1876'ya gelindiğinde Osmanlı devlet borcunun faizini dahi ödeyemez hale gelmişti. Bunun sonucu da

63 Çelik, age, s. 62.

malumdur: 1881'de devlet içinde devlet gibi olan Düyun-ı Umumiye idaresi kurulmuş ve yine Lozan Antlaşmasında kabul edilen Osmanlı'dan kalan borçları cumhuriyet hükümeti 1954'e kadar ödemiştir.

Sonuç olarak Kırım Savaşı, Osmanlı devletinin modernizasyonunda önemli bir dönüm noktası olmuş ve birçok konuda önemli siyasal ve toplumsal reformlar yanında günlük hayata yansıyan değişimlerin öncüsü olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A. M... 15/18, A. MKT. NZD. 88/46; İ. MMS. 6/213, 3/107, İ. DH. 296/18680; İ. DH. 290/18239, 362/23964, HR. SYS. 1030/4, 1190/1, 1928/14, 1345/41; 1347/18, 1347/18; 1347/21; 220/18, 904/1, 904/1, 1347/28, 904/1, 904/1, 1336/3, 1353/68, 1353/68, HR. TO. 420/5, 220/30, 219/50, 220/16.

Diğer Kaynak ve Eserler

- Abdurrahman Şeref. *Tarih Söyleşileri (Müşababe-i Tarihiye)*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1980.
- Akyıldız, Ali. *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Badem, Candan. *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*, (ed.) Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınevi, 1980.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, ed. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Çelik, Yüksel. "Tanzimat Devri'nde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15, İstanbul 2006.
- Davison, Roderic. *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New York: Gordian Press, 1973.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Evelyn, George Palmer. *A Diary of the Crimea*, Londra, 1954.
- Fontmagne, Baronne Durand de. *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri*, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg, 2000.
- Karal, Enver Ziya. "Zarif Paşa'nın Hatıratı", *Belleten* 16, 1940.
- "Rüşvetin Kaldırılması için Yapılan Teşebbüsler", *Tarih Vesikaları* 1, Haziran 1941.
- Kırlı, Cengiz. "Yolsuzluğun icadı: 1840 Ceza Kanunu, iktidar ve bürokrasi", *Tarih ve Toplum. Yeni Yaklaşımlar*, Güz 2006.
- Lake, Atwell. *A Narrative of the Defence of Kars*, Londra: Richard Bentley, 1857.
- Melek Hanım, *Thirty Years in the Harem*, NJ: Gorgias Press, 2005.
- Money, Edward. *Twelve Months with the Bashi-Bazouks*, Londra: Chapman and Hall, 1857.
- Papers relative to Military Affairs in Asiatic Turkey and the Defence and Capitulation of Kars. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Londra: Harrison and Sons, 1856.
- Reid, James. *Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000.
- Rodkey, Frederick Stanley. "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856," *Journal of Modern History* 30 (4), December 1958.
- Sadık Paşa, "Zametki i vospominaniya Mihaila Çaykovskago (Sadık-paşı)", *Russkaya Starina* XXXV/12, St. Petersburg, Aralık 1904.
- Sandwith, Humphrey. *A Narrative of the Siege of Kars*, Londra: John Murray, 1856.
- Skene, James H. *With Lord Stratford in the Crimean War*, (Londra: Richard Bentley and Son, 1883), s. 49-50.
- Slade, Adolphus. *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, Londra: Smith, Elder and Co., 1867. *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, çev. Candan Badem, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Takvim-i Vekayi* (resmi Osmanlı gazetesi).
- Tarle, Yevgeniy V. *Krımskaya Voyna*, c. 1, Moskova: İzografus & Eksmo, 2003.
- Yıldız, Mehmet. "1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları (Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslami Temelleri)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, Güz 2002, s. 75-114.
- Yıldız, Mehmet. 1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.